

amfòric del poblat de SES PAISSES (Artà, Mallorca)

CARLOS QUINTANA ABRAHAM

Laboratori de Prehistòria de la Universitat de les Illes Balears. Grup de Recerca Arqueobaleàrica
Dept. de Ciències Històriques i Teoria de les Arts. Universitat de les Illes Balears
Carretera de Valldemossa, quilòmetre 7,5, E-07122 Palma de Mallorca
vdhamct0@uib.es

Des de fa temps es coneix la gran importància que el comerç amfòric va tenir sobre la societat mallorquina del Talaiòtic Final, la fase final de la protohistòria balear, que es desenvolupa entre els segles VI i II a.C. Aquest treball pretén aportar un poc més de llum en els intercanvis duts a terme entre la societat talaiòtica i els comerciants foranis, a la vegada que permet realitzar comparacions amb altres jaciments dels quals ja s'han publicat materials, factor aquest que ens ajuda a obtenir una perspectiva més global d'aquest moment de la prehistòria illenca.

PARAULES CLAU

ÀMFORA, TALAIÒTIC, EBUSITÀ, COMERÇ.

It is known for time ago the great importance that amphoric trade had on the Majorcan society from the Talaiotic Final, which is the final phase of the Balearic protohistory, developed from the VIth to the IInd centuries b.C. This work tries to contribute to obtain a better knowledge on the exchanges between the talaiotic society and foreign tradesmen. On a different issue, it allows to compare the results to other sites, already studied, which help us to obtain a wider perspective of the prehistory of the island.

KEY WORDS

AMPHORA, TALAIOTIC, EBUSITAN, TRADE.

No és una notícia nova la presència de materials amfòrics d'importació en el conjunt de l'illa de Mallorca, prova del comerç establert entre les comunitats talaiòtiques i comerciants foranis; malgrat tot, encara són pocs els materials, ben datats i amb entitat considerable, que s'han publicat.¹ L'assentament del qual estudiem el material amfòric, el poblat talaiòtic de Ses Païsses, es localitza en el terme municipal d'Artà, en l'extrem nordoriental de l'illa de Mallorca (fig. 1). Concretament, el jaciment es troba en el centre de la vall d'Artà, a sobre un petit turó de 125 metres d'alçada que permet un control parcial de l'entorn. Al peu del costat meridional discorre el torrent de ses Terretes, la qual cosa li proporciona un vessant abrupte apte per a la defensa (Aramburu i Hernández, 1999). La cronologia del poblat s'estén entre una data que podríem situar cap als segles VIII o IX a.C. per a l'inici de l'hàbitat —fins a dia d'avui les datacions radiocarbòniques més antigues de les excavacions actuals indiquen que la murada es va construir entre els segles VIII i VI a.C. (Sanmartí, Hernández i Salas, 2002)—, fins a l'abandonament en època altoimperial. El poblat es troba rodejat per una gran murada elíptica de 374 m de longitud, amb una altura màxima conservada de 3,50 m en el portal sud-est; la conservació general és bona. El

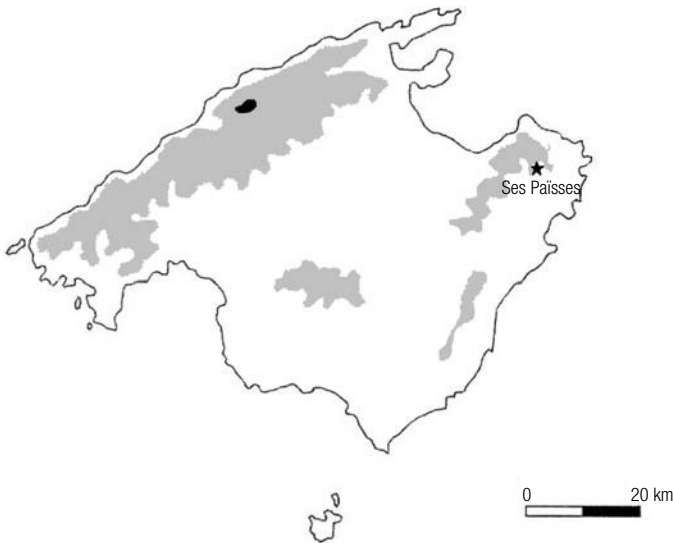

Fig. 1. Ubicació del poblat de Ses Païsses, a l'illa de Mallorca.

1. Podem destacar entre d'altres l'estudi del Turó de Ses Beies (Camps, Vallespir 1998), el del santuari de sa Punta des Patró (Sanmartí, Hernández i Salas, 2002) i els contextos de la Torre I del Puig de sa Morisca (Quintana, Guerrero, 2004).

jaciment va ser objecte d'excavacions sistemàtiques entre el 1959 i el 1963, dirigides pel professor G. Lilliu. Posteriorment, els anys 1999 i 2000, es dugueren a terme dues noves campanyes, centrades en la zona adjacent al portal del SE, on es va identificar una sèrie d'habitacions i recintes, i també un espai públic (Aramburu i Hernandez, 1999; Hernández i Aramburu, 2001). L'estudi que presentem a continuació és el dels materials amfòrics importats entre els segles v i ii a.C., que es varen recuperar en els espais excavats en aquestes dues campanyes.

Els materials

Àmfores ebusitanes

Tipus localitzats

T-1.3.2.3

La primera àmfora que apareix en un nombre relativament abundant fora d'Eivissa —cosa que Joan Ramon (1991) defineix com un símptoma d'un comerç més estable— és la T-1.3.2.3, produïda en la segona meitat del segle v a.C. (Ramon, 1995). Al poblat de Ses Païsses han aparegut dos individus² que pertanyen a aquest tipus (fig. 2: 1).

Tant el fragment de vora com els 2 pivots fan pensar que ens trobem davant aquest tipus amfòric. Pel que fa a la vora, el llavi està escassament diferenciat del coll, i la inclinació de l'espalla és de 58°, la qual cosa està d'acord amb els trets morfomètrics que Joan Ramon (1991) dona per aquest tipus. Pel que fa als dos pivots, semblen un poc més amples del que és habitual en les T-1.3.2.3; no obstant això, pensem que, donada l'absència en tot el jaciment d'àmfores T-1.3.1.2, predecessores de les T-1.3.2.3, i amb un grau d'obertura més ample, així com el fet que en aquesta UE només tenim una vora d'àmfora ebusitana, del tipus T-1.3.2.3, els pivots probablement pertanyen a aquest darrer tipus.

D'altra banda, s'ha recuperat un exemplar de molt difícil adscripció entre el tipus T-1.3.2.3 i el T.8.1.1.1, i que el deixem apart com dubtós, ja que els materials del context on ha aparegut no són definitoris pel que fa a la cronologia.³

2. Els diferents nombres d'individus que es donen al llarg de l'apartat de materials es refereixen als coeficients extrems de l'índex NMI (nombre mínim d'individus) —vegeu apartat de metodologia.

3. La seriació de les àmfores ebusitanes provoca que a vegades sigui difícil l'adscripció d'un fragment de vora a un tipus o un altre, ja que les darreres peces del tipus precedent s'assemblen molt a les primeres del tipus posterior.

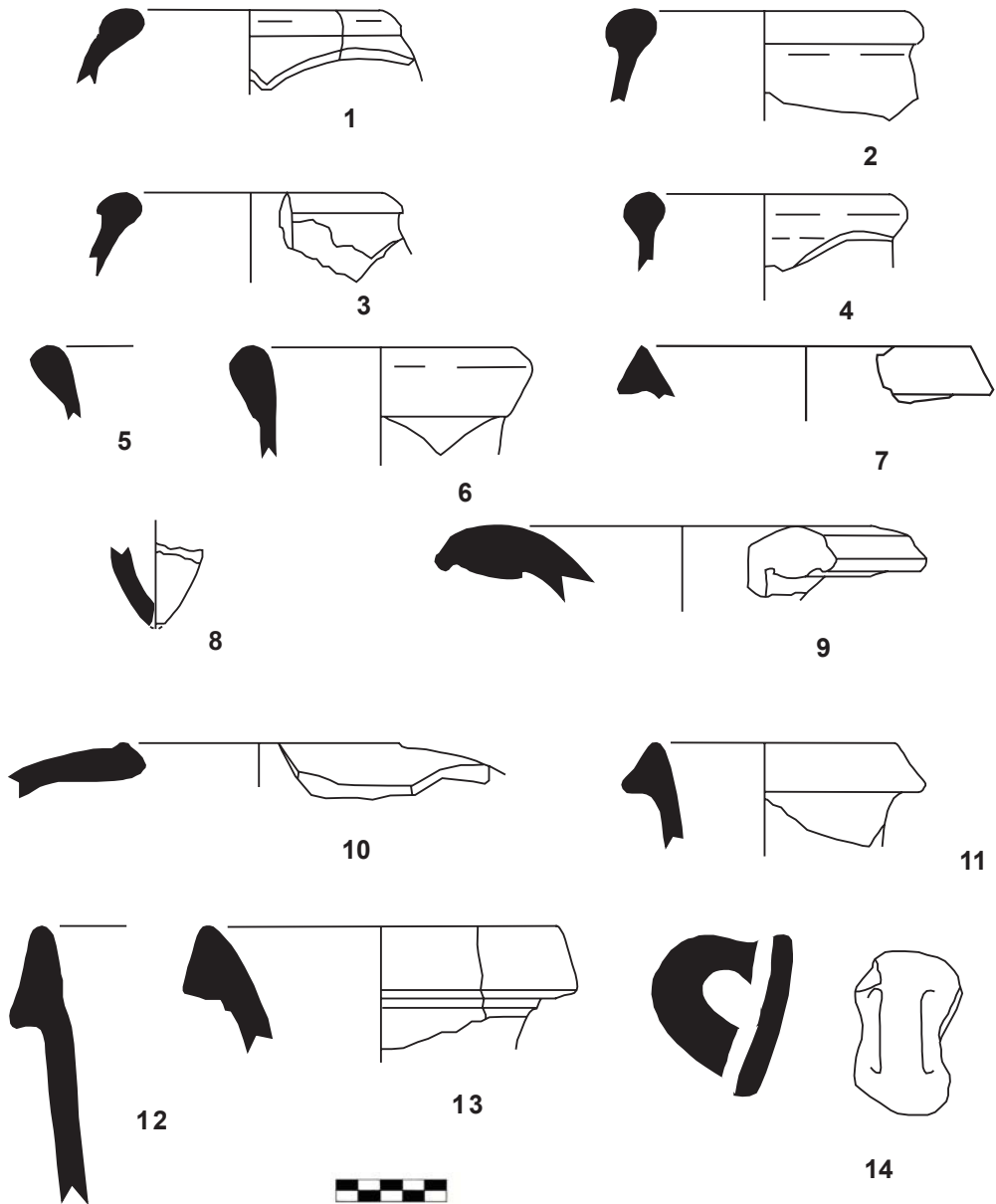

Fig. 2. 1. Àmfora T-1.3.2.3; 2 i 3. Àmfores T-8.1.1.1; 4. Àmfora T-8.1.2.1; 5. Àmfora T-8.1.3.1; 6. Àmfora T-8.1.3.2; 7. Àmfora PE-24; 8. Pivot d'àmfora ebusitana amb senyals de reutilització; 9. Àmfora T-7.4.2.1; 10. Àmfora ibèrica; 11. Àmfora grecitàtica; 12. Àmfora Dressel 1A; 13. Àmfora Lamboglia 2; 14. Nansa d'àmfora ebusitana de la sèrie 1 amb indicis de reutilització.

T-8.1.1.1

A diferència de l'àmfora T-1.3.2.3, la T-8.1.1.1, fabricada al llarg del segle IV a.C. (Ramon, 1995), és força abundant en el jaciment —disset individus— (fig. 2: 2 i 3), la qual cosa no és gens estranya, ja que és un contenidor molt usual en els contextos talaiòtics d'aquesta època (Guerrero, 1999; Quintana, 2000; Sanmartí, Hernández i Salas, 2002; Quintana i Guerrero, 2004). També es troba present en derelictes propers a la costa mallorquina (Arribas *et al.*, 1987; Ramon, 1995) i, evidentment, apareix a la base de Na Guardis i altres indrets costaners amb presència ebusitana (Guerrero, 1997).

Fora de Mallorca aquesta àmfora marca el gran salt qualitatiu del comerç ebusità; les T-8.1.1.1 es poden trobar a molts d'indrets del llevant i sud-est ibèric, Catalunya i Menorca. Pel que fa a Ses Païsses, és el segon contenidor ebusità quant a nombre d'individus, si bé no tots provenen d'unitats estratigràfiques contextualitzades amb material cronològicament homogeni; un nombre considerable prové d'unitats estratigràfiques superficials o de contextos detrítics heterogenis. Malgrat tot, aquest fet no lleva consistència al reflex que això significa de la gran importància del comerç ebusità al poblat de ses Païsses en aquests moments.

Pel que fa a la morfologia de les T-8.1.1.1, observem una relativa diversitat entre les formes de les vores; la qual, com ja s'ha apuntant, es pot trobar en els mateixos tallers de producció (Ramon, 1991; Asensio, 1996).

T-8.1.2.1

Pel que fa al tipus T-8.1.2.1. (fig. 2: 4), es tracta d'un contenidor fabricat des de final del segle IV fins a un moment imprecís de la segona meitat del III a.C. (Ramon, 1995) i que, a grans trets, té una dispersió geogràfica semblant a la del seu predecessor, el T-8.1.1.1. Igual que aquest, la seva presència està testimoniada a la mar, concretament en el derelict del Cabrera II, (Cerdà, 2000; Pons, Riera Frau i Riera Rullan, 2001), una nau de probable origen ebusità (Pons, Riera Frau i Riera Rullan, 2001); no obstant això, pel que fa als jaciments terrestres, es nota un descens quantitatiu respecte al tipus anterior. Aquest fet ha estat constatat tant en el conjunt de l'illa (Guerrero, 1999) com en jaciments concrets, com ara el de Puig de sa Morisca (Quintana, 2000).

Ses Païsses sembla confirmar aquesta pauta, ja que s'hi observa una minva en el nombre d'individus (només deu), que clarament es poden adscriure a aquest tipus.

T-8.1.3.1

Dins de la successió lineal dels tipus púnico-ebusitans, el següent contenidor és el T-8.1.3.1, que es va fabricar entre el 240/220 i el 190 a.C. (Ramon, 1995). Es tracta d'una àmfora molt corrent en el conjunt de les Balears, i a Mallorca en particular (Guerrero, 1999), on es pot trobar en molts contextos talaiòtics. La seva presència està testimoniada també a la zona de Na Guardis i el seu *hinterland* immediat, així com en alguns dels illots costaners on s'hi documenta algun tipus d'activitat ebusitana (Guerrero, 1997). Pel que fa al Puig de sa Morisca, constitueix el segon tipus amfòric púnic més nombrós entre la ceràmica superfi-

cial (Quintana, 2000), i en la propera estació del Turó de Ses Beies és la primera àmfora que apareix en un nombre significatiu (Camps, Vallespir, 1998). En la mar es troba, igual que la T-8.1.2.1, en el derelict de Cabrera II (Guerrero, 1999; Pons, Riera Frau i Riera Rullan, 2001), malgrat que Cerdà (2000) només parla de la T-8.1.2.1.

La relativa abundància d'àmfores d'aquest tipus s'ha interpretat, especialment pels casos de la seva troballa en illots (Guerrero, 1997), com a contrapartida a la població local pel reclutament de tropes mercenàries durant la guerra.

De manera estranya, la seva presència en el jaciment es redueix a dos exemplars (fig. 2: 5), un dels quals té el llavi poc allargat, cosa que ens fa pensar que es tracta d'una peça antiga. És probable que l'escassetat d'aquest contenidor a Ses Païsses es degui a la confusió d'alguna T-8.1.3.1 amb T-8.1.2.1, la qual cosa no feria sinó assenyalar les profundes similituds que existeixen entre les àmfores T-8.1.2.1 tardanes i les primeres T-8.1.3.1, i la dificultat d'identificar-les només a partir de les vores. Cal remarcar el fet que ambdós tipus d'àmfora coincideixen en un determinat lapse de temps de la qual cosa és prova el derelict de Cabrera II, on es troben junts els tipus T-8.1.2.1 i T-8.1.3.1.

Malgrat això, la proporció seria igualment baixa; tal vegada en properes campanyes d'excavació es trobin potents contextos de la segona meitat del segle III a.C. que permetin augmentar el nombre d'aquestes àmfores.

T-8.1.3.2

Contràriament al que succeeix amb la T-8.1.3.1, la seva successora, la T-8.1.3.2, es troba notablement representada en el jaciment, totalitzant-ne un total de dinou individus (fig. 2: 6), alguns dels quals provenen d'estrats superficials o de contextos detrítics força heterogenis.

Aquest contenidor fou fabricat entre el 200/190 i el 120 a.C., i va gaudir d'una àmplia repercussió comercial. Pel que fa a Mallorca, no hi ha dubte que es tracta d'un dels tipus amfòrics ebusitans més documentats (Guerrero, 1999), la qual cosa es reflecteix tant en les publicacions de materials de jaciments talaiòtics (Camps i Vallespir, 1998; Quintana, 2000) com en les dels ebusitans (Guerrero, 1997). També es pot trobar aquest tipus a algun dels derelictes propers a Mallorca, com és el cas del Cabrera VII, una nau de cabotatge probablement construïda a Eivissa, on dins una de les àmfores d'aquest tipus es varen localitzar pinyols de raïm, fet que sembla indicar que transportava vi (Pons, Riera Frau i Riera Rullan, 2001).

Aquest tipus es pot trobar també, fora dels contextos talaiòtics, en els estrats tardo-republicans de la ciutat romana de *Pollentia* (Equip d'Excavació de Pollentia, 1993; Mancilla, Chávez, Orfila i Roman, 2000: 98).

PE-22

L'àmfora més antiga de la sèrie 2 de Joan Ramon (1991), detectada entre els materials de Ses Païsses, és la PE-22, un tipus que es fabrica entre el 375/350 i el 225/200 a.C., i el primer d'aquesta sèrie que apareix a Mallorca.

Es tractaria d'imitacions de contenidors massaliotes, concretament dels tipus 5 a 8 de Py, la cronologia dels quals va des del 400 fins al 200/150 a.C. (Ramon, 1991). La seva dilatada cronologia fa que acompanyi tan les T-8.1.1.1, com les T-8.1.2.1 i les T-8.1.3.1.

La seva presència a Ses Païsses ha de ser considerada com testimonial, ja que només en tenim un exemplar segur. Tot i això, ja sabem que els tipus amfòrics de la sèrie 2 sempre es presenten en un nombre molt més reduït que la resta de produccions amfòriques ebusitanes.

Pel que fa a l'illa en general, Guerrero indica (1999) que és freqüent trobar-la en superfície en els poblats indígenes, com en el cas del Puig de sa Morisca (Quintana, 2000). D'altra banda, un exemplar es troba associat al moment fundacional de Na Guardis, i d'altres apareixen associats a les T-8.1.2.1 i les T-8.1.3.1 fins al moment de l'abandonament del complex arquitectònic del SE (Guerrero, 1997). També n'hi ha en el derelict del Sec, associades al tipus T-8.1.1.1 (Arribas *et al.*, 1987), i que es poden datar entre el 375 i el 350 a.C.

PE-24

El següent tipus de la sèrie 2 present a Ses Païsses és la PE-24 (fig. 2: 7), àmfora que imita els tipus grecoitàlics i que es va fabricar als tallers ebusitans entre el 190/175 a.C. i un moment imprecís del segle II a.C., tal vegada cap a la meitat de la centúria (Ramon, 1991).

Igual que la resta de la sèrie 2, el seus percentatges sempre són menors que els de les àmfores a les quals acompanya, en aquest cas les T-8.1.3.2. Es pot comprovar aquesta gran diferència pel que fa al total de l'illa (Guerrero, 1999: 129), o en els casos concrets del Puig de sa Morisca (Quintana, 2000) i el Turó de Ses Beies (Camps i Vallespir, 1998). Fora dels contextos talaiòtics i ebusitans, apareix en el campament romà de Ses Salines, on també es pot trobar la T-8.1.3.2 (Bauzà i Ponç, 1987).

Guerrero indica que la seva desaparició a l'illa es troba lligada a l'abandonament de les bases ebusitanes després de la conquesta romana (Guerrero, 1999). En el cas concret de Ses Païsses, tenim quatre individus de PE-24, un nombre ostensiblement inferior al de les contemporànies T-8.1.3.2.

A la mar, és en el derelict de Cabrera VII on clarament es veu la contemporaneïtat dels dos tipus amfòrics, ja que tots dos es troben entre les mercaderies que transportava el vaixell ebusità (Pons, Riera Frau i Riera Rullan, 2001).

Indicis de reutilització d'elements amfòrics

És molt coneguda la reutilització d'aquests contenidors, tant entre els pobles receptors com entre els productors d'àmfores, una vegada complerta la seva missió principal de transport de mercaderies. Entre aquestes reutilitzacions podem citar el servir com a llum de proa de vaixells (Caravale i Toffoletti, 1997) o com contenidors per emmagatzemar altres productes diferents als que originalment transportaven; també s'han detectat forats en àmfores reu-

tilitzades que semblen indicar que aquests contenidors servien com element de mesura de diferents productes (Camps i Vallespir, 1976).

En aquest cas, hem comprovat la presència de fragments de nansa, i també una nansa sencera (fig. 2: 14), que presenten un arrodoniment de les parets de la peça, com si estiguessin molt desgastades pel fet d'haver estat utilitzades en una —o diverses— funcions. Es probable que es tracti d'un tipus d'allisador utilitzat en alguna mena de treball artesà, encara que és difícil precisar el seu ús o usos exactes.

D'altra banda, la presència en el jaciment d'un pivot d'àmfora ebusitana (T-8.1.3.1 o T-8.1.3.2, més probablement aquesta segona), foradat a la punta, fa pensar que podria haver estat utilitzat com a pes (fig. 2: 8), tal vegada en un teler.

Àmfora púnica nord-africana

T-7.4.2.1

La presència d'àmfora púnica nord-africana no és abundant a Ses Païsses, concretament tenim documentat un únic individu: es tracta d'una T-7.4.2.1 (fig. 2: 9), envàs fabricat a Cartago i probablement altres centres púnics de l'àrea nord de Tunísia en la primera meitat del segle II a.C. (Ramon, 1995). Aquest tipus completa el panorama d'àmfores púniques de Ses Païsses, ja que no s'han trobat envasos procedents d'altres zones productores del món púnic.

La T-7.4.2.1 és un àmfora que, si bé sempre és minoritària respecte a les ebusitanes contemporànies, sol estar present en els contextos indígenes del segle II a.C. (Camps i Vallespir, 1998; Quintana, 2000). Evidentment també apareix a Na Guardis, on es localitza tant en terra, en els contextos del segle II fins al moment de l'abandonament en el 130/120 a.C. (Guerrero, 1997, 1999), com en el derelicta cronològicament situat entre el 150 i 130 a.C. (Guerrero, 1984).

Àmfora ibèrica

La problemàtica de la presència de l'àmfora ibèrica ha estat tractada, per al cas de Mallorca, en diferents ocasions, tant en algun jaciment concret: Puig de sa Morisca (Quintana, 2000; Guerrero i Quintana, 2004), Ses Païsses (Sanmartí, Hernández i Salas, 2002), com pel que fa a l'illa (Guerrero, 1999; Guerrero i Quintana, 2000).

No obstant això, la problemàtica tipològica que presenten aquestes àmfores és notable, degut a la gran varietat morfològica de les vores, amb la realització de diferents tipus al mateix moment (Sanmartí, Bruguera, Morer, 1998) i, a dia d'avui, en ocasions és com-

plicat atribuir una determinada àmfora a una o altra àrea de producció. Si bé l'augment dels coneixements sobre els ibers en els darrers temps ha estat notable (Sanmartí, 2003), la manca d'un estudi general sobre tipologies i cronologies fa que no puguem afinar tant com en altres produccions que es relacionen en aquest treball.

Malgrat tot, i pel que fa a Ses Païsses (fig. 2: 10), l'estratigrafia del jaciment ens indica que aquest tipus de contenidor es presenta al poblat molt prest pel que a comerç amfòric es refereix; probablement al mateix temps que l'àmfora ebusitana T-1.3.2.3, la cronologia de la qual se centra, recordem-ho, en la segona meitat del segle v a.C. No obstant això, no estam segurs que l'individu ibèric més antic es pugui incloure dins el que Guerrero (1999) anomena «producciones arcaicas», ja que aquestes es refereixen, bàsicament, a les I-1 i les I-2 de Ribera (1982), àmfors que presenten un llavi més triangular que no pas el nostre individu, el qual té el llavi pràcticament pla. Si la diferència amb les I-1 i les I-2 sembla notable, igualment són notables les semblances amb alguns tipus de vora de la zona del Penedès que presenta Bruguera (1994), concretament els que ell anomena vores de secció rectangular horitzontal, subtipus B.e1 i B.e2), amb cronologies que oscil·len entre el segle v i el II a.C., per al primer cas, i entre el v i el I a.C., per al segon.

El límit cronològic, pel que fa al gruix del volum amfòric ibèric de Ses Païsses, tal vegada es podria establir, per al cas de les més modernes, en el segle II a.C., ja que cinc dels vuit individus recuperats en les excavacions modernes se situen en contextos amb material marcat predominantment per àmfors T-8.1.3.2, PE 24, grecoitàliques tardanes i Dressel 1A. És evident, però, que no tots els exemplars han d'ésser necessàriament d'aquesta centúria, ja que aquestes UE presenten material heterogeni, cronològicament parlant.

La presència de l'àmfora ibèrica en el món talaiòtic és, en conjunt, escassa respecte a altres produccions que es poden trobar en els diferents poblats (Guerrero i Quintana, 2000).

També es troben àmfors ibèriques en les bases ebusitanes de la costa mallorquina (Guerrero i Quintana, 2000), i en algun derelictes proper a la costa de Mallorca i, sobretot, de Menorca, on l'excavació del vaixell de Binisafúller en va proporcionar un elevat nombre d'exemplars datats entre final del segle IV a.C. i el primer terç del segle III a.C. (Guerrero, Miró i Ramón, 1991); també es presenten en nombre elevat a l'abocador de Toraixa (Gornés, Gual i Plantalamor, 1995).

Àmfora itàlica (costa tirrènica)

Sota aquesta denominació resten enquadrades les àmfors itàliques que presenten desgriant volcànic, característic de les produccions de la Itàlia tirrènica. Malgrat que hem de reconèixer que desconeixem exactament si tots o la majoria dels individus pertanyen a la mateixa zona de producció, sabem que els analitzats per l'Equip de Recerca Arqueomètrica de la Universitat de Barcelona provenen amb seguretat de la zona de Cosa cap al sud i, com a molt, al nord de Minturno i, si no, ja de l'àrea de Pompeia (Cau, 2004).

Tipus localitzats

Àmfora grecoitàlica

Seguint l'ordre cronològic, hem de començar el repàs als materials d'aquest grup parlant de l'àmfora grecoitàlica, de la qual s'han recuperat vuit individus.

Quan ens referim a àmfors grecoitàliques, estam donant nom a una categoria d'envasos fabricats en els segles III-II a.C., ja que, en la línia d'autors com Van der Mersch (1994) i Sourisseau (1993), considerem les àmfors anteriors al III a.C. incloses dins les produccions magnogregues, immediates predecessores de les grecoitàliques. En la segona meitat del segle II a.C., les grecoitàliques seran substituïdes per la que es considera com la primera àmfora genuïnament romana, la Dressel I.

Els centres productors de les grecoitàliques es trobaven tant a Sicília com a la Magna Grècia (Py, 1993) i, sobretot, pel que fa als elements més moderns, també a Etrúria, Laci i Campània (Hesnard, Ricq, Arthur, Picon i Tchernia, 1989; Py, 1993).

Pel que fa a la Península ibèrica, són molt nombrosos els jaciments tant de Catalunya, com de llevant i sud-est ibèric, d'Andalusia, i fins i tot de Portugal, on apareixen àmfors grecoitàliques (*e.g.* Pérez Bonet, 1996; García Sánchez, 1997; Puig i Griessenberger, 1998; Asensio, 2002; Luís, 2003) o bé es documenten peces que són còpies locals d'aquestes àmfors (García Vargas, 1996, 2000; Pérez Rivera, 2000).

Pel que fa a Ebusus, el model d'àmfora grecoitàlica també hi fou copiat. Aquesta imitació és el que es coneix com a tipus PE-24 (Ramon, 1991), ja mencionat quan hem parlat dels materials ebusitans.

Per al cas de Ses Païsses no totes les grecoitàliques són assimilables als criteris que Py (1993) indica en els seus cinc tipus de llavis, però alguns podrien enquadrar-se dins el tipus de vora 3, que es troba testimoniats en els tipus c, d i e de Lyding Will (1982), i que es devia fabricar aproximadament entre el 200 i el 150 a.C. (Py, 1993).

La inclinació de la paret exterior de les vores de les àmfors grecoitàliques de Ses Païsses (fig. 2: 11) es troba entre els 53° i el 67° (excepte un individu que prové de la UE superficial, el qual no arriba als 50°), per la qual cosa es trobarien a cavall entre els grups 3 i 4 que proposa Asensio (1996) per a les àmfors grecoitàliques d'Alorda Park, les quals data entre el darrer quart del segle III a.C. i mitjan segle II a.C. (grup 3) i en ple segle II a.C. (grup 4).

Pel que fa a la documentació de la resta de l'illa, la seva aparició en contextos talaiòtics és habitual (*e.g.* Camps, Vallespir, 1998), malgrat que sol aparèixer en nombre menor que les àmfors contemporànies ebusitanes T-8.1.3.2 i PE 24 (Guerrero, 1999); en aquest sentit es pronuncia també la documentació del Puig de sa Morisca (Quintana, 2000). Darrerament també s'ha indicat la seva possible presència en l'Illot des Frares (Riera Rullan, 2004).

D'altra banda, i fora dels contextos indígenes, aquests contenidors es poden trobar tant a la ciutat romana de *Pollentia* (Equip d'Excavacions de Pollentia, 1993; Cerdà, 1999) com a la base ebusitana de Na Guardis (Guerrero, 1984), entre d'altres.

Pel que fa als derelictes, a Mallorca les tenim documentades a la zona d'ancoratge nord de Na Guardis (Guerrero, 1999), però cal destacar sobretot el derelictes del port de Maó a Menorca (de Nicolás, 1979).

Dressel 1A

Igual que passa amb algunes de les produccions ebusitanes, a vegades és difícil distingir entre els individus grecoitàlics més tardans i les Dressel 1A més primerenques. I de la mateixa manera que alguns tallers ebusitans fabricaren dos tipus d'àmfores diferents pràcticament al mateix temps, tant a Etrúria, com al Laci i Campània (Hesnard, Ricq, Arthur, Picon, Tchernia, 1989), va passar amb les grecoitàliques més tardanes i les Dressel 1A. Py (1993a) assenyala que l'enorme volum de la producció de les Dressel 1 i la multiplicitat de tallers va provocar moltes variants, tan pel que fa a les característiques tècniques com a les morfològiques. De fet, aquesta àmfora fou imitada en algunes províncies (Gàl·lia, Tarraconense, Bètica).

Sembla que la Dressel 1A comença el seu predomini sobre la grecoitàlica en el tercer quart del segle II a.C. En aquest sentit, són molt importants les dades que provenen de Cartago, ciutat destruïda el 146 a.C., on no apareixen Dressel 1A (Tchernia, 1986; Morel, 1990). No obstant això, el panorama canvia en els materials que provenen de Numància, destruïda el 133 a.C., on ja estan presents les Dressel 1A (Tchernia, 1986); aquest autor dona com hipòtesi del probable inici de la fabricació de les Dressel 1A el període entre el 145 i el 135 a.C. Igualment, Empereur i Hesnard (1987) indiquen que les Dressel 1A són almenys igual de nombroses que les grecoitàliques, a Numància. D'altra banda, la fi de la seva producció es trobaria al voltant de mitjan segle I a.C. (Py, 1993a).

A Mallorca és una àmfora ben present en els contextos de *Pollentia* (Equip d'Excavacions de Pollentia, 1993; Cerdà, 1999) i, malgrat que no ho fa en un gran nombre, també apareix a la factoria de Na Guardis (Guerrero, 1997).

Més difícil és l'examen dels indrets talaiòtics, ja que les escasses publicacions en aquest sentit no permeten realitzar una avaluació global. Sabem que es presenten en nombre poc significatiu al Puig de sa Morisca (Quintana, 2000) i el Turó de Ses Beies (Camps i Vallespir, 1998), si bé hem de recalcar que es tracta d'indrets en clar declivi en aquests moments.

Pel que fa a Ses Païsses (fig. 2: 12), n'hem documentat disset individus, un nombre netament superior al de les grecoitàliques. No obstant això, la fabricació de les Dressel 1A s'estén més enllà del marc cronològic d'aquest treball. Els contextos en els quals apareixen a Ses Païsses indiquen que, dels disset individus, només sis tenen un nombre de probabilitats relativament elevat d'haver arribat al llarg del segle II a.C. Hem descartat aquí les troballes superficials o les que apareixen barrejades amb material clarament del segle I a.C. o, fins i tot, posterior, com és el cas d'una forma de cuina africana Hayes 19. En realitat, cap de les Dressel 1A s'ha recuperat en unitats estratigràfiques on s'hagi localitzat exclusivament material de la segona centúria a.C. i, per tant, només tindrem en compte, a efectes estadístics, els sis individus trobats en unitats estratigràfiques on el material és majorità-

riament d'aquest moment, deixant clar, però, que no és segura la seva arribada a les costes mallorquines al llarg d'aquest segle.

Altres produccions itàliques

Aquest grup està integrat per dos individus. Per una banda, en tenim d'una vora de perfil triangular, semblant a alguns tipus grecoitàlics, la qual, però, no acaba ben be d'encaixar-hi. La seva pasta tampoc s'assembla a la que presenten quasi totes les àmfores grecoitàliques presents a Ses Païsses, la qual cosa ens fa pensar que es tracta d'una producció d'una altra zona distinta a la del grup que hem presentat abans.

A manera d'hipòtesi, i sense ésser segur, pensem que es pot tractar d'algun subtipus de Lamboglia 2 (fig. 2: 13), àmfora fabricada a la Itàlia adriàtica entre els segles II a.C. i I d.C. (Py, 1993). El fet que l'àmfora s'hagi recuperat en una UE on hi ha un predomini de materials del II a.C. ens ha impulsat a comptar-la entre els elements d'aquest segle, sempre amb les reserves que comporten aquests casos.

Pel que fa a la seva difusió, es pot dir que es troba a tot el Mediterrani, però especialment a la part oriental (Caravale i Toffoletti, 1997).

El seu llavi pot presentar una morfologia arrodonida o bé amb forma de triangle, com és el nostre cas. De fet, són forts els paral·lels formals amb les vores d'algun del subgrups del grup I de la Lamboglia 2 de Lombardia que presenta Bruno (1995).

D'altra banda, pensam que un dels exemplars grecoitàlics, el qual no presenta les característiques inclusions de la pasta del Tirrè, podria incloure's dins aquest grup.

Quantificació i estudi estadístic

Qüestions metodològiques

En l'estudi del material amfòric de Ses Païsses, hem seguit alguns dels principis quantitius desenvolupats al jaciment de Lattes (França) (Py i Adroher, 1991), sobre els quals han treballat força alguns autors (*e.g.* Arcelin i Tuffreau-Libre, 1998).

En aquest cas la base per a l'estudi estadístic és l'NMI (nombre mínim d'individus) sense ponderar, quocient que, per contraposició a l'NF (nombre de fragments), té en compte únicament els elements amb forma, normalment les vores o les bases, segons quin dels dos elements sigui el més abundós. Pel que fa al nostre cas, l'element més abundós ha estat, com passa sovint, les vores. Evidentment, s'han hagut de respectar criteris per tal d'evitar que dos fragments de vora puguin pertànyer a la mateixa àmfora. En aquest sentit, hem de citar la comprovació de l'altura de les vores i l'anàlisi macroscòpica de les pastes.

La unitat bàsica a partir de la qual s'ha efectuat la quantificació ha estat, naturalment, la unitat estratigràfica, que, en certes ocasions, ha presentat problemes cronològics amb materials poc homogenis, de tal manera que, en alguns casos, com el ja indicat de les Dressel 1A, algunes formes no han estat tingudes en compte, per considerar que la seva arribada a l'illa segurament és posterior al marc cronològic en el qual es desenvolupa aquest treball.

Estudi comparatiu

Sobre la base de tota la documentació proporcionada per les campanyes de 1999 i 2000 l'equip directiu de les excavacions ha dividit la seqüència del jaciment en diferents fases. Pel que fa al nostre estudi, treballarem en tres d'aquestes fases, les quals seguirem *grosso modo* per tal de confeccionar el guió que seguirà l'estudi quantitatiu. Les fases s'ajusten en gran part a les centúries de la segona meitat del I mil·lenni a.C.

La primera fase documentada correspon als segles v-iv a.C., amb l'arribada de les primeres ceràmiques d'importació. Concretament tenim vint-i-dos individus que es poden datar entre la segona meitat del segle v i finals del segle iv a.C. (fig. 3). No constitueixen una sorpresa les dades que ens subministra l'estudi quantitatiu. Escassa presència d'àmfores en el segle v a.C.: dos individus T-1.3.2.3 segurs, un altre de probable i una àmfora ibèrica; d'altra banda, el segle iv a.C. està dominat gairebé en un 100% per les T-8.1.1.1 ebusitanes, i només la presència d'un individu ibèric romp l'absolut monopoli ebusità. Per produccions, les àmfores ebusitanes representen un 92% del total, i la resta correspon, evidentment, a les ibèriques. La tendència és la mateixa que s'ha observat al jaciment de Puig de sa Morisca, on la presència d'àmfora ebusitana d'aquests moments és molt superior a la de la resta de produccions (Quintana, 2000; Quintana i Guerrero, 2004).

A la segona fase, que es desenvoluparia al llarg del segle III a.C. (i pel que fa al cas de les àmfores es podria allargar fins al primer decenni del segle II a.C.) (fig. 3), trobem igualment el predomini, en aquesta ocasió absolut, de les àmfores ebusitanes, ja que no es documenta cap altra producció que es pugui adscriure amb seguretat a aquest moment.⁴ La majoria dels contenidors es poden atribuir al tipus T-8.1.2.1 (79%), mentre que les altres produccions, T-8.1.3.1 i PE 22, es troben escassament representades (un 14% i un 7%, respectivament).

És en la tercera fase, que ocuparia el segle II a.C. (fig. 3), quan es produeix una ampliació notable de les produccions amfòriques importades, si bé hem de tenir en compte que

4. En aquest sentit, són problemàtiques les àmfores ibèriques, sovint, com ja hem assenyalat abans, amb cronologies de difícil precisió i que fan que la seva adscripció a una fase o una altra esdevingui una tasca complexa. Pel que fa a les àmfores grecoitàliques, solen anar acompanyades de Dressel 1A i, en la UE que no és així, el material amfòric predominant és la T-8.1.3.2, del segle II a.C.

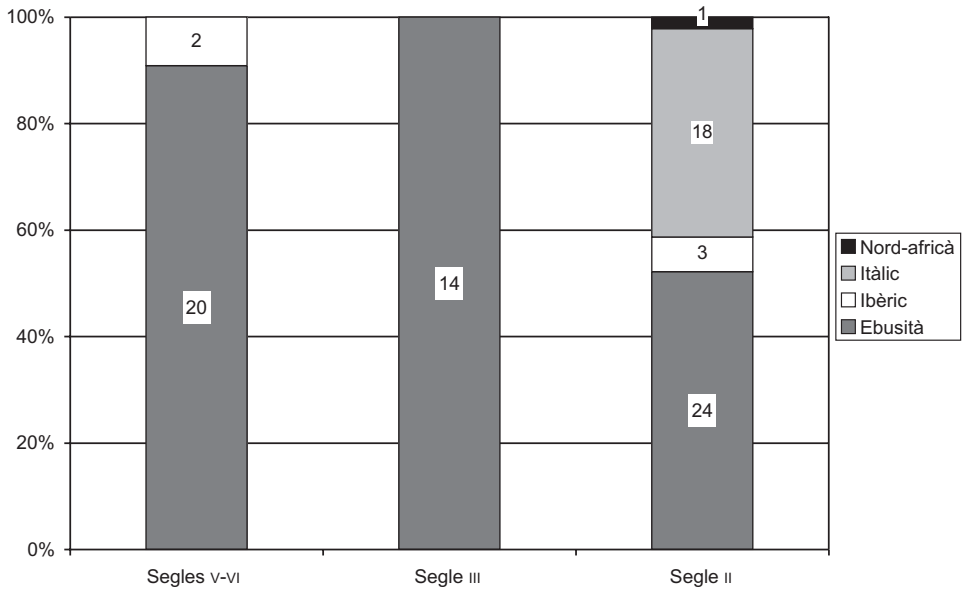

Fig. 3. Nombre d'individus segons la seva producció en les diferents fases.

a final d'aquest segle es produeix la conquesta romana de les illes, amb tots els canvis que això comporta. El gran problema d'aquesta fase és el fet que no sabem si algunes àmfores itàliques arribaren majoritàriament —concretament el tipus Dressel 1A—, en el cas de Ses Païsses, abans o després de la conquesta. Ja hem observat que l'inici de la seva fabricació es troba en el tercer quart del segle II a.C., en una data no llunyana de la conquesta de l'illa per Cecili Metel el 123 a.C., la qual cosa fa pensar, si bé les dades no permeten assegurar-ho, almenys de moment, que probablement un nombre elevat d'aquests contenidors va arribar amb posterioritat a la conquesta.

Aquesta és una dada a tenir molt en compte, ja que ens deixa un panorama preconquesta governat pels materials ebusitans (encara que no en règim pràcticament de monopoli, tal i com havia succeït fins aleshores): la T-8.1.3.2 assoleix fins a un 43% del total per tipus, al qual s'hi ha de sumar un 9% de la PE-24, mentre que els percentatges de la grecoitàlica arriben al 24%. No obstant això, ningú no pot dubtar que el segle II a.C. marca una inflexió en favor dels contenidors i continguts itàlics en detriment essencialment dels ebusitans.

Fora de les dues produccions dominants (itàlica i ebusitana), les altres semblen gairebé testimonials: un 6% d'àmfora ibèrica (malgrat que el nombre d'individus, 3, és el més elevat dintre de les diferents fases) i un 2% de púnica nord-africana.

Consideracions finals

Per tal de finalitzar aquest estudi, intentarem dur a terme una sèrie de reflexions sobre les dades que ens proporciona el jaciment, amb el propòsit de contextualitzar el material en les conjuntures històriques de cada moment.

La fase del segle v-iv a.C., la de les primeres importacions rellevants a escala illenca, presenta dos moments força diferenciats, i es troba emmarcada dins una fase que alguns investigadors han denominat com *model de contacte no hegemònic* (Alvar, 1999) o *comerç aristocràtic* (López Castro, 2000), basat en la realització d'intercanvis sense ocupació territorial i sense sotmetre la població autòctona, malgrat que els comerciants exteriors poden explotar recursos i obtenir-ne beneficis. En ella el comerç sembla controlat en règim de monopoli pels comerciants ebusitans. El que s'ha dit per a l'illa en general (Guerrero, 1999) és també aplicable a Ses Païsses: poca presència d'importacions pel que es refereix a la primera centúria —primer moment de la fase—; en aquest cas més tardanes que les aparegudes a la zona de ponent de l'illa, concretament al jaciment del Puig de Sa Morisca (Guerrero, 1999; Quintana, 2000), malgrat que no se'n pot descartar la presència en assentaments més propers a la mar.

D'altra banda, un segon moment, que se centra *grosso modo* en el segle iv a.C., presenta unes característiques molt distintes, fins al punt que es considera l'inici en el canvi de model colonial (Guerrero, Calvo i Salvà, 2002),⁵ passant al denominat *mode de contacte sistemàtic* (Alvar, 1999) o *comerç empòric* (López Castro, 2000). En aquest segle la comercialització de les àmfores ebusitanes PE-22, i sobretot, la T-8.1.1.1, marca el gran salt qualitatiu del comerç ebusità (Ramon, 1991; Gómez Bellard, 1993); l'existència d'una demanda del producte transportat en aquests contenidors, probablement vi (Ramon, 1991), entre la població indígena mallorquina d'aquests moments resta fora de qualsevol dubte, ja que és un contenidor que es troba en la majoria d'assentaments habitats en aquestes dates. Així doncs, l'espectacular augment del comerç ebusità en relació amb el segle v a.C. que es pot observar a Ses Païsses (un 80% de les àmfores d'aquesta fase —segles v i iv a.C.— corresponen a contenidors T-8.1.1.1) resta emmarcat dins el que es dedueix a escala illenca de les dades existents a dia d'avui. En aquest sentit, les produccions amfòriques ebusitantes del iv a.C. que es troben al santuari de Punta des Patró també són majoritàries sobre la resta de produccions (Sanmartí, Hernández i Salas, 2002).⁶ Malgrat tot, en el santuari hi ha diverses produccions que no tenim al de Ses Païsses, com ara la massaliota, la qual també podem

5. Segons aquests autors, el gran canvi en els intercanvis vindria marcat per l'inici del funcionament, al llarg del segle iv a.C., de la base ebusitana de Na Guardis.

6. Hem de fer notar, no obstant això, que es tracta d'un càlcul d'individus ponderat per u, amb la qual cosa no es poden agafar les xifres i comparar-les directament amb les nostres, ja que es tracta de coeficients diferents. En el mateix treball es du a terme un avançament sobre els materials de Ses Païsses; posteriorment, però, l'estudi de la totalitat del material ha provocat que en els resultats estadístics es produeixin diferències i, per tant, no durem a terme comparacions quantitatives.

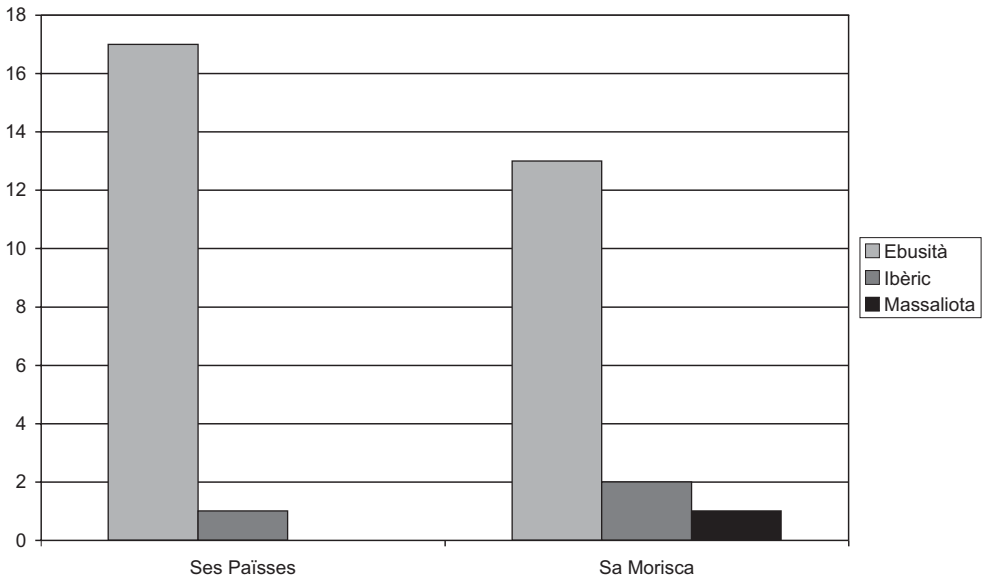

Fig. 4. Comparativa quantitativa entre els jaciments de Ses Païsses i Puig de sa Morisca (segle IV a.C.).

trobar al Puig de sa Morisca (Quintana i Guerrero, 2004), i la coríntia, ambdues molt escasses a l'illa.

Pel que fa a la comparativa dels materials del segle IV a.C. que provenen de les excavacions, tant de Ses Païsses com del Puig de sa Morisca, es pot observar un major nombre d'àmfores, especialment ebusitanes, en el primer jaciment, malgrat que hi ha una major diversitat de produccions en el segon (fig. 4).⁷

La costa catalana sembla que també presenta en el segle IV a.C. unes característiques semblants a Mallorca, amb un predomini molt gran del comerç amfòric ebusità, si bé cal indicar que el nombre de produccions que hi podem trobar és més variat (Asensio, 2002).

La fase del segle III a.C. presenta un volum quantitatiu menor que l'anterior, però totalment dominat per les produccions ebusitanes. La primera meitat del segle es troba dominada per la presència de la T-8.1.2.1, l'àmfora successora de la T-8.1.1.1, la qual continua reflectint el monopoli exercit per Ebusus sobre l'illa. Tant en altres excavacions com en les publicacions que tracten el conjunt illenc es constata la presència d'aquesta continuïtat i, també, el descens quantitatiu de les àmfores ebusitanes respecte a la centúria anterior (Guerrero, 1999; Quintana, 2000).

7. Malgrat que aquesta afirmació es inapel·lable, cal indicar que les superfícies excavades en ambdós jaciments són encara petites i es podrien donar canvis quantitatius.

Malgrat tot, trobem el més sorprenent a la segona meitat del segle: els baixos percentatges de T-8.1.3.1 són, per les dades que tenim d'altres jaciments, estranys, tenint en compte que es troba a molts d'indrets talaiòtics en nombres que es poden considerar com rellevants (Camps i Vallespir, 1998; Quintana, 2000) i, també fora a Na Guardis i altres llocs freqüentats per comerciants ebusitans (Guerrero, 1997). No obstant això, a dia d'avui no podem dir si això és el reflex d'unes particulars relacions politico-econòmiques amb els mercaders púnics en aquests moments —la T-8.1.3.1 marca sovint els contextos de la segona guerra púnica (Ramon, 1995), un moment d'inestabilitat política i econòmica—, o bé si es tracta d'una casualitat i la continuació de l'excavació treurà a la llum un nombre més elevat d'aquests envasos. En aquest sentit, hem observat que entre els materials de les excavacions antigues es varen recuperar sis individus de T-8.1.3.1, nombre també poc rellevant, que només constitueix un 9% del total dels materials amfòrics púnics d'aquelles excavacions, enfront del 35% de les T-8.1.1.1 o el 29% de les T-8.1.3.2. Els indicis semblen conduir al fet que es tracta d'un tipus d'àmfora poc comú en el conjunt del poblat.

El segle II a.C. marca l'entrada, per primera vegada en percentatges rellevants, del comerç italià a Mallorca. Les particulars condicions donades al final de la segona guerra púnica, amb la pèrdua de poder de Cartago i la creació de dues províncies romanes a Hispània, foren determinants per l'aparició a l'illa del notable volum de materials que provenen d'Itàlia. De fet, és probable que l'entrada a Mallorca de les grecoitàliques coincideixi amb l'acabament d'aquesta guerra i la conseqüent fi del monopoli comercial ebusità exercit fins aleshores sobre l'illa. Ens trobaríem, doncs, davant contenidors tardans, del segle II a.C. Per al cas de Ses Païsses, aquesta hipòtesi restaria reforçada pel fet que totes les UE on apareixen àmfores grecoitàliques, excepte una, es troben acompanyades per Dressel 1A.

Diversos autors han plantejat el fet que el comerç italià no serà majoritari a l'illa fins després de la conquesta romana del 123 a.C. (Guerrero, 1999; Sanmartí, Hernández i Salas, 2002). Per la nostra banda, estam d'acord amb això, si bé hem de reconèixer que, per al cas de Ses Païsses, hem de matisar un fet: no és segur el nombre de Dressel 1A que podria haver arribat al poblat al llarg del segle II a.C. Ja hem indicat que les àmfores ebusitanes que es fabriquen al llarg d'aquesta centúria, prèviament a la conquesta, les T-8.1.3.2 i les PE-24, són majoritàries enfront al conjunt de les grecoitàliques. D'altra banda, la Dressel 1A es comença a fabricar en un moment no llunyà a la conquesta de Balears pels romans, i la seva fabricació perdura al llarg del segle I a.C., la qual cosa fa pensar que és probable que una part vingués amb posterioritat a la conquesta. De moment, això només és una hipòtesi, però els contextos de Ses Païsses semblen apuntar en aquesta direcció, ja que algunes Dressel 1A devien ser importacions del segle I a.C. (en aquest segle també hauríem d'incloure les Dressel 1A bètiques). En tot cas, sembla clar que el predomini del comerç ebusità es mantindria, almenys, fins al segon quart del segle II a.C., i és probable que s'estengués fins al moment d'abandonament de Na Guardis pels ebusitans, cap al 130-120 a.C. (Guerrero, 1997). De fet, aquesta situació, amb un predomini de material púnic envers

l'itàlic, també es dona a alguns indrets de Catalunya fins a la conquesta romana (Sanmartí, Asensio, Martín i Pons, 2004).

Tampoc coneixem la relació que els comerciants itàlics estableixen durant aquest segle, prèviament a la conquesta, amb els indígenes. Les opcions principals que se'ls plantegen per tal de desembarcar i vendre les seves mercaderies són dues:

- Desembarcar-les a Na Guardis, aprofitant la infraestructura allà creada, i d'aquesta manera vendre-les als ebusitans, els quals tindrien un paper d'intermediaris en aquestes transaccions.
- Portar-les directament als desembarcadors talaiòtics i realitzar-ne ells mateixos la venda, sense cap tipus d'intermediari, la qual cosa probablement fos més beneficiosa.

La forta presència d'àmfores T-8.1.3.2 i PE 24 a Na Guardis, per contraposició a les grecoitàliques, fa pensar en l'existència d'algun tipus d'intercanvi directe entre els comerciants itàlics i la població indígena. No obstant això, no hem de deixar de banda el fet que una part (en quina proporció és impossible dir-ho) del volum amfòric itàlic podria ésser venut pels comerciants itàlics a Ebusus i servir a Mallorca pels ebusitans. No oblidem que Ebusus és una *civitas foederata* des d'una data poc clara; Gómez Bellard (1989) dona com a període més probable pel tractat l'època que va entre la fi de la segona guerra púnica (201 a.C.) i la campanya de Cató (195-193 a.C.). García Riaza (2003), per la seva banda, proposa una cronologia més baixa, enquadrada dins la tercera dècada del segle I a.C. El fet d'ésser una ciutat federada li permet comerciar lliurement, entre d'altres privilegis, com ara conservar les seves institucions, costums i capacitat legislativa, i també el dret a encunyar moneda (López Castro, 1995). Joan Ramon (1991) destaca que, malgrat l'afermament del comerç itàlic en aquests moments en el Mediterrani occidental, la gran inèrcia del comerç ebusità continua durant els tres primers quarts del segle II a.C., sense trobar obstacles greus i directes per part de Roma.

Pel que fa a les altres dues produccions que tenim constatades en el segle II a.C., és molt probable que fossin transportades per ebusitans juntament amb les seves pròpies àmfores; es tracta d'àmfores ibèriques i un sol exemplar de contenidor púnic del nord d'Àfrica.

Amb posterioritat al segle II a.C. hi ha una darrera fase, que resta fora del marc temporal d'aquest estudi, ja que comprèn els segles I a.C. i I d.C., que marca un altre canvi en els fluxos comercials. Només a manera d'introducció a una pròxima publicació, comentarem que el registre amfòric reflecteix l'expansió del comerç provincial, que prové principalment de la Tarraconense, en detriment de l'itàlic.

Proporcionalment, les àmfores bètiques sumen també quantitats importants, però no s'apropen a les tarraconenses. Tal vegada la diferència pugui residir en el fet que un nombre elevat dels tipus bètics localitzats a Ses Païsses són àmfores no vinàries. És conegut el contrast existent en els poblats talaiòtics entre nombre d'àmfores vinàries, d'una banda, i oleàries i de salaons, de l'altra. Guerrero (1996, 1997) ho atribueix a l'escassa acceptació

per part de la societat talaiòtica de les pautes de consum introduïdes pels romans. El fet inqüestionable al jaciment és que el percentatge que sumen les àmfores vinàries al llarg de tot el període estudiat és molt indicatiu, ja que constitueixen un 99% del total de contenidors amfòrics. No hem tingut en compte les àmfores ibèriques en aquesta dada estadística, el contingut de les quals no sembla en absolut homogeni, i pot ésser tant vi (Guérin i Gómez Bellard, 2000) com cervesa (Sanmartí, Bruguera i Morer, 1998; Juan-Tresserras, 2000), encara que no és descartable la presència d'altres productes (Juan-Tresserras, Matamala, 2004).

Els materials de Ses Païsses ens confirmen, almenys de moment, allò que els investigadors del tema assenyalen principalment des de la dècada passada: la gran importància i influència que tingué Ebusus sobre Mallorca entre els segles v i iii a.C., fins al punt que les petites quantitats d'àmfores no ebusitanes que es troben en els contextos d'aquesta època semblen introduïdes també pels mateixos comerciants ebusitans. Tant el registre de Ses Païsses, com el de Puig de sa Morisca, i també el d'altres jaciments excavats, com el santuari de Punta des Patró (Sanmartí, Hernández, Salas, 2002) o el Turó de Ses Beies (Camps, Vallespir, 1998), semblen anar tots en la mateixa direcció.

Més problemàtica sembla l'«obertura» del mercat talaiòtic als comerciants itàlics, la qual es podria començar a produir, segons el que hem vist, després del final de la segona guerra púnica, malgrat que el volum comercial ebusità seria indiscutiblement superior, almenys fins al tercer quart del segle ii a.C., i tal vegada fins al mateix final d'aquesta centúria, encara que s'hauran de contrastar les nostres dades amb les d'altres jaciments en fase d'excavació, per tal que arribem a una conclusió clara en aquest sentit.

Agraïments

Vull agrair als doctors Jordi Hernández i Javier Aramburu, directors de les excavacions de Ses Païsses, que ens hagin deixat estudiar aquest material, així com els seus consells i aclariments. Igualment importants són les reflexions generals que sobre el tema del comerç amfòric en època preromana ens ha fet el Dr. Víctor Guerrero, com també les dades concretes que ens ha proporcionat.

Texte abrégé

Commerce dans la culture talaiotique: l'ensemble amphorique du village de Ses Païsses (siècle V-II a.C.)

Les modernes excavations dans le village talaiotique de *Ses Païsses* (Majorque, Espagne) on permet de connaître un important ensemble amphorique, dans ce travail se réfère le résultat de l'étude d'un parti du même, concrètement de le contenu qui se flanque entre le siècle V et II a.C.

La présence des premières amphores dans le gisement on doit la chercher dans le siècle V a.C. avec l'arrivée d'amphores ébusitaines T-1.3.2.3 et ibériques. Le suivant siècle recueille le grand essor du commerce ébusitain et accroît en grand nombre les amphores de cette provenance (T-8.1.1.1.), lequel est facilement remarquable dans différents gisements de l'île. Le même que dans le IV, comme dans le III a.C., Majorque semble être un monopole des commerçants ébusitains, telle que ses amphores avec grande différence sont le plus abondants dans les villages talaiotiques. A Ses Païsses la prédominance des amphores ébusitaines est pratiquement total dans ce siècle (T-8.1.1.1, T-8.1.3.1). Certainement, encore que on a détecté dans l'île, pendant le siècle IV et III a.C., la présence des productions non ébusitaines ni même púniques, comme son les ibériques, massaliètes, et quelque type amphorique de la Grèce continentale, mais toujours dans une faible présence surtout les deux dernières par rapport aux pourcentages ébusitains.

C'est seulement au début du siècle II a.C. quand se produit une véritable ampliation des productions amphoriques arrivant a l'île, avec

l'introduction dans son marché de les commerçants italiques, sans doute après la deuxième guerre punique. Quand même ça semble clair que Ebusus maintient des considérables niveaux d'exportations aux villages talaiotiques avec les amphores T-8.1.3.2. et PE-24, dont les pourcentages ne semblent surmonter les amphores italiques du siècle II a.C., les gréco-italiques et les Dressel 1A. Quand même il faut indiquer que cet étude n'a pas rapport aux amphores Dressel 1A retrouvées seulement celle que semblent avoir arrivé aux village au large du siècle II a.C.

Les résultats des fouilles, d'accord avec ce que nous venons d'exposer, et par rapport aux matériaux d'autres gisements, on permet conclure que le commerce amphorique détecté a Ses Païsses semble suivre a grands traits les règles signalés pour toute l'île au milieu de la deuxième moitié du siècle V et II a.C. :

- Présence d'amphores ébusitaines dans un nombre significatif, présence aussi de contenu ibériques (V a.C.).
- Prolifération nombreuse des produites ébusitains pendant le siècle IV et III a.C. et une manque d'autres contenus non ébusitains.
- Progressive réduction du commercial volume ébusitain pendant le siècle II a.C. parallèlement l'accroissement de l'italique, qui ne s'impose juste que a la conquête du 123 a.C.

Bibliografia

- ALVAR, J., 1999, Los fenicios en Occidente, a J. M. BLÁZQUEZ, J. ALVAR, C. G. WAGNER, *Fenicios y cartagineses en el Mediterráneo*, Madrid.
- ARAMBURU-ZABALA, J., HERNÁNDEZ-GASCH, J., 1999, Informe de los trabajos de excavación arqueológica en el poblado talaiótico de Ses Païsses (Artà). Campaña de 1999, editat en CD.
- ARCELIN, P., TUFFREAU-LIBRE, M., 1998, La quantification des céramiques. Conditions et protocole. *Actes de la table du Centre archéologique européen du Mont Beuvray*, Glux-en-Glenne, 7-8 abril 1998.
- ARRIBAS, A., TRIAS, M. G., CERDÀ, D., DE HOZ, J., 1987, *El barco de El Sec (Costa de Calvià, Mallorca)*. Ajuntament de Calvià - Universitat de les Illes Balears, Palma.
- ASENSIO, D., 1996, Les àmfors d'importació de la ciutatella ibèrica d'Alorda Park o Les Toixoneres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, 35-79.
- ASENSIO, D., 2002, Àmfors importades, comerç i economia entre els pobles ibèrics de la costa catalana (segles VI-II a.C.): un exercici de quantificació aplicada, *Revista d'Arqueologia de Ponent* 11-12, 67-86.
- BAUZÀ, H., PONÇ, A., 1987, Una fortificació romana a Ses Salines. *I Jornades Internacionals d'Arqueologia Romana*. Granollers.
- BRUGUERA, R., 1994, Tipologia-cronologia de les àmfors ibèriques de l'àrea del Penedès, *Miscel·lània Penedesenca* XX, 77-88.
- BRUNO, B., 1995, *Aspetti di storia economica della Cisalpina romana*. Le anfore di tipo Lamboglia 2 rivivute in Lombardia, Studi e ricerche sulla Gallia Cisalpina 7.
- CAMPS, J., VALLESPIR, A., 1976, La vida cotidiana en una comunidad prehistórica mallorquina, *III Jornades d'Estudis Locals*, Palma.
- CAMPS, J., VALLESPIR, A., 1998, *El Turó de les Abelles. Excavacions a Santa Ponça, Mallorca*, Consell de Mallorca, Palma.
- CARAVALE, A., TOFFOLETTI, I., 1997, *Anfore antiche. Conoscerle e identificarle*, Formello.
- CAU, M.A., 2004, Estudi petrogràfic de ceràmiques procedents del poblat talaiòtic de Ses Païsses (Artà, Mallorca), editat en CD.
- CERDÀ, D., 1999, *El vi en l'ager pollentinus i en el seu entorn*. Consell de Mallorca, Palma.
- CERDÀ, D., 2000, *Les àmfors salseres a les Illes Balears*. Consell de Mallorca, Palma.
- DE NICOLÁS, J., 1979, La nave romana de edad republicana del puerto de Mahón (Menorca - Baleares), *Cuadernos del C.I.S.M., Arqueología clásica en Baleares* 1.
- EMPEREUR, J. Y., HESNARD, A., 1987, Les amphores hellénisiques, a P. LÉVEQUE, J.-P. MOREL, *Céramiques hellénisiques et romaines II*. París, Centre de Recherches d'Histoire Ancienne 70, 10-71.
- EQUIP D'EXCAVACIÓ DE POLLENTIA, 1993, Un conjunt de materials d'època tardo-republicana de la ciutat romana de Pollentia (Alcúdia, Mallorca), *Pyrenae* 24, 227-267.
- GAIDELLART, E., 2002, Les amphores ibèriques en Languedoc occidental (VIe-IIIe s. av. J.-C.), *Revista de Estudios Ibéricos*, 5.
- GARCÍA RIAZA, E., 2003, Las ciudades romanas de Mallorca y su diversidad estatutaria, *Mayurqa* 29, 73-83.
- GÓMEZ BELLARD, C., 1989, L'île d'Ibiza à l'époque des guerres puniques, *Studia Phoenicia* X, 85-97.
- GÓMEZ BELLARD, C., 1993, Relaciones comerciales en las Islas Baleares entre los siglos VII y II a.C., *C.A.M.* 2, 159-174.
- GORNÉS, S., GUAL, J.M., PLANTALAMOR, L., 1995, Material d'importació al talaiòtic final de Menorca: l'abocador de Toraixa (Es Castell), Menorca, *Saguntum* 28, p 167-171.
- GUÉRIN, P., GÓMEZ BELLARD, C., 2000, La production du vin dans l'Espagne préromaine,

- a R. BUXÓ, E. PONS (dir.), Els productes alimentaris d'origen vegetal a l'edat del Ferro de l'Europa Occidental: de la producció al consum. *Actes del XXII Col·loqui Internacional per a l'Estudi de l'Edat del Ferro*, Girona, 379-387.
- GUERRERO, V., 1984, El asentamiento púnico de Na Guardis, *Excavaciones Arqueológicas en España* 133, Madrid.
- GUERRERO, V., 1996, Cerámica de cocina en los asentamientos púnicos de Mallorca, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 17, 207-218.
- GUERRERO, V., 1997, *La colonización púnica de Mallorca*, Palma.
- GUERRERO, V., 1999, La cerámica protohistórica a torno de Mallorca (s. VI-I a.C.) *BAR International Series*, 770.
- GUERRERO, V., MIRÓ, J., RAMON, J., 1991, El pecio de Binisafúller (Menorca), un mercante púnico del siglo III a.C., *Meloussa* 2, 9-30.
- GUERRERO, V., QUINTANA, C., 2000, Comercio y difusión de ánforas ibéricas en Baleares, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló*, 21, 153-182.
- GUERRERO, V., CALVO, M., SALVÁ, B., 2002, La cultura talayótica, una sociedad de la edad del hierro en la periferia de la colonización fenicia, *Complutum*, 13, 221-258.
- HERNÁNDEZ GASCH, J., ARAMBURU, J., 2001, Informe de los trabajos de excavación arqueológica en el poblado talayótico de Ses Païsses (Artà). Campaña de 2000, editat en CD.
- HESNARD, A., RICQ, M., ARTHUR, P., PICON, M., TCHERNIA, A., 1989, Aires de production des gréco-italiques et des Dr. 1. *Amphores romaines et histoire économique: dix ans de recherche. Actes du colloque de Sienne*, École Française de Rome, Rome, 21-65.
- JUAN-TRESSERRAS, J., 2000, Estudio de contenidos en cerámicas ibéricas del Torrelló de Alzamora (Castellón), a G. CLAUSELL, I. IZQUIERDO, F. ARASA, J. JUAN-TRESSERRAS, La fase del Ibérico Final en el asentamiento del Torrelló del Boverot (Alzamora, Castellón): dos piezas cerámicas singulares, *AEspA* 73, 87-104.
- JUAN-TRESSERRAS, J., MATAMALA, J.C., 2004, Los contenidos de las ánforas en el Mediterráneo Occidental. Primeros resultados, a J. SANMARTÍ, D. UGOLINI, J. RAMON, D. ASENSIO (eds.), La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III a.C.): aspectes quantitius i anàlisi de continguts, *Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Callafell*, març 2002, Arqueomediterrània, 8.
- LÓPEZ CASTRO, J.L., 1995, *Hispania poena. Los fenicios en la Hispania romana*, Crítica, Barcelona.
- LÓPEZ CASTRO, J.L., 2000, Formas de intercambio de los fenicios occidentales en época arcaica, a P. FERNÁNDEZ URIEL, C. G. WAGNER, F. LÓPEZ PARDO (eds.), *Intercambio y comercio preclásico en el Mediterráneo, I Coloquio del Centro de Estudios Fenicios y Púnicos* (1998), Madrid, 123-136.
- LUÍS, L., 2003, Ânforas republicanas de Mata-Filhos (Mértola), *Revista Portuguesa de Arqueologia* 6 (2), 363-382.
- LYDING WILL, E., 1982 Greco-italic amphoras, *Hesperia* LI, 3, 338-356.
- MANCILLA, M. I., CHÁVEZ, E., ORFILA, M., ROMÁN, J., 2000, Habitació Z. Illeta de Tabernae a l'oest del Fòrum. Quadres: F-21/ F-22/G-21/G-22/H-21/H-22, a M. ORFILA (ed.), *El Fòrum de Pollentia. Memòria de les campanyes d'excavacions realitzades entre els anys 1996 i 1999*. Ajuntament d'Alcúdia.
- MOREL, J.P., 1990, Nouvelles données sur le commerce de Carthage punique entre la VIe siècle et le IIe siècle avant J.C., in Carthage et son Territoire dans l'Antiquité, *Actes du IVe Colloque International sur l'Histoire et l'Archéologie de l'Afrique du Nord* (Strasbourg, 1988), Paris.
- PÉREZ BONET, M. A., 1996, El tráfico marítimo en el puerto de Carthago-Nova: las ánforas romanas, *Cuadernos de Arqueología Marítima* 4, 39-55.

- PÉREZ RIVERA, J.M., 2000, Las imitaciones de ánforas grecoitalicas e itálicas en el sur de la Península Ibérica, a *Congreso Internacional Ex Baetica Amphorae. Conservas, aceite y vino de la Bética en el Imperio Romano*, Sevilla-Écija, 17-20 diciembre de 1998.
- PONS, J. M., RIERA FRAU, M., RIERA RULLAN, M., 2001, *Història i Arqueologia de Cabrera*, Palma.
- PY, M., 1993, Amphores gréco-italiques, a *Dicocer. Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s.av.n.è.-VII s. de n.è.) en Méditerranée nord-occidentale*, Lattara 6, 46-48.
- PY, M., 1993a, Amphores italiques, in *Dicocer. Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s.av.n.è.-VII s. de n.è.) en Méditerranée nord-occidentale*, Lattara 6, 53-55.
- PY, M., ADROHER, A., 1991, Principes d'enregistrement du mobilier archéologique, a *Système d'enregistrement, de gestion et d'exploitation de la documentation issue des fouilles de Lattes*, Lattara 4, 83-100.
- QUINTANA, C., 2000: *La ceràmica superficial d'importació del Puig de sa Morisca*, Calvià.
- QUINTANA, C., GUERRERO, V., 2004, Las ánforas del Puig de sa Morisca (Mallorca): los contextos del siglo IV a.C., a J. SANMARTÍ, D. UGOLINI, J. RAMON, D. ASENSIO (eds.), *La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III a.C.): aspectes quantitativus i anàlisi de continguts*, *Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Callafell*, març 2002, Arqueomediterrània 8.
- RAMON, J., 1991, Las ánforas púnicas de Ibiza, *Trabajos del Museo Arqueológico de Ibiza* 23.
- RAMON, J., 1995, *Las ánforas fenicio-púnicas del Mediterráneo central y occidental*, Col·lecció Instrumenta 2, Universitat de Barcelona.
- RAMON, J., 1998, *Barrio industrial de la ciudad púnica de Eivissa: el taller AE-20*, a *Misceláneas de Arqueología Ebusitana*, I, 167-215. *Treballs del Museu Arqueològic d'Eivissa i Formentera*, 42.
- RIBERA, A., 1982, *Las ánforas prerromanas valencianas*, Servicio de Investigación Prehistórica, Serie de Trabajos Varios, n.º 73, Valencia.
- RIERA RULLAN, M. (coord.), 2004, *Illot des Frares*, *Col·lecció de Quaderns de Patrimoni Cultural* 9, Consell de Mallorca.
- SANMARTÍ, J., 2003, Els ibers quaranta anys més tard: un breu balanç de la recerca, *Cota Zero* 18, 147-157.
- SANMARTÍ, J., BRUGUERA, R., MORER, J., 1998, Les àmfores ibèriques a la Catalunya meridional, *Quaderns de Prehistòria i Arqueologia de Castelló* 19, 267-289.
- SANMARTÍ, J., HERNÁNDEZ GASCH, J., SALAS, M., 2002, El comerç protohistòric al nord de l'illa de Mallorca, *Cypsela* 14, 107-124.
- SANMARTÍ, J., ASENSIO, D., MARTÍN, A., PONS, E., 2004, Les importacions amforals a la costa de Catalunya de la primera edat del Ferro al període ibèric ple (ca. 700-200 a.C.), a J. SANMARTÍ, D. UGOLINI, J. RAMON, D. ASENSIO (eds.), *La circulació d'àmfores al Mediterrani occidental durant la Protohistòria (segles VIII-III a.C.): aspectes quantitativus i anàlisi de continguts*, *Actes de la II Reunió Internacional d'Arqueologia de Callafell*, març 2002, Arqueomediterrània, 8.
- SOURISSEAU, J.C., 1993, Amphores magno-grecques, a *Dicocer. Dictionnaire des Céramiques Antiques (VII s.av.n.è.-VII s. de n.è.) en Méditerranée nord-occidentale*, Lattara 6, 64-66.
- SOURISSEAU, J.C., 2002, Les amphores phénico-puniques et de tradition «phénico-punique» en Provence et dans la basse vallée, *Revista de Estudios Ibéricos* 5.
- TCHERNIA, A., 1986, *Le vin de l'Italie Romaine. Essai d'histoire économique d'après les amphores*, École Française de Rome, Roma.
- VANDERMERSCH, C., 1994, *Vins et amphores de Grande Grèce et de Sicile IVe-IIIe s. avant J.C.*, Centre Jean Bérard, Nàpols.